

תוכן העניינים

9 פתח דבר

11 פרק ראשון: ראשית דבר: הבחנות יסוד

שער א: העמדה השלמותית

19 מבוא לשער א

21 פרק שני: מתן תורה: התפיסה הכולית

21 התפיסה הכולית במסורת המחשבה החוץ־רבנית
24 התפיסה הכולית במחשבה הרבנית

39 פרק שלישי: השגת התורה: התפיסה המשמרת

41 מעמדם של גילויים נבואיים
46 מעמדן של מצוות דרבנן
48 חידושי תורה בתפיסה המשמרת
58 המסקנות החינוכיות הנובעות מהתפיסה המשמרת
62 הפחד מפני השכחה
63 היחס בין 'ראשונים' ל'אחרונים': ירידת הדורות
64 זיקתו של המחפש לחידושו
65 שינויים בתורה בחילופי העתים ובאחרית הימים

69 פרק רביעי: התורה מעיון למעשה: התפיסה המבררת

71 היחס למחלוקות בהלכה לאור הגישה האחדותית
78 מעמדה של הפסיקה לאור הגישה האחדותית

שער ב: העמדה הגילוית

89 מבוא לשער ב

93 פרק חמישי: מתן תורה: התפיסה המכלילה

93 משמעות הקיטוב שבין התורה הארצית לתורה השמימית
98 העמדה הגילוית ומתן תורה לשיעורין

101	פרק שישי: השגת התורה: התפיסה הפרטנית
	102 מעמדם של גילויים נבואיים
	107 חידושי תורה
	110 היחסים שבין התלמיד לרב

112	פרק שביעי: התורה מעיון למעשה: התפיסה ההנהרתית
	113 משמעותם ומקורם של חילוקי הדעות בהלכה
	115 ההכרעות בהלכה: משמעותן ומשקלן
	116 ספרות הפסק: דרכי עיצובה ותכליתה

שער ג: העמדה ההשתלמותית

119	מבוא לשער ג
-----	-------------

121	פרק שמיני: מתן תורה: התפיסה התהליכית
	122 היצירתיות האינסופית והשתלמותה של התורה

127	פרק תשיעי: השגת התורה: התפיסה היצירתית
	128 היחס לגילויים נבואיים
	131 חידושי תורה: משמעותם ומקומם השיטתי
	134 אמיתותם ואימותם של חידושי תורה
	136 זיקתו של המחפש לחידושו והחובה להפיצם
	137 יחסי רב-תלמיד ויחסי דורות

139	פרק עשירי: התורה: מעיון למעשה
	139 חילוקי הדעות בהלכה: מקורם ומשמעותם
	141 משמעות פסק ההלכה לאור המגמה הריבוית
	142 היחס לחיבור ספרי פסיקה

150	פרק אחד-עשר: אחרית דבר וראשיתו: מבט כולל
-----	--

155	רשימת הקיצורים
157	מפתח העניינים
160	מפתח המקורות
165	מפתח השמות
VI	תמצית באנגלית

פתח דבר

חיבור זה בא לעולם כפרי של עימות פורה בין לימודי בישיבה ולימודי האקדמיים. לימודי בישיבות עמדו בסימן ההכרה העקרונית בלגיטימיות של חילוקי הדעות שבספרות ההלכה – הכרה זו לוותה בעידוד הלומדים לחשיפת יסודותיהם השיטתיים של חילוקי דעות אלה. מעצם טיבו של לימוד כזה, שתשומת לה רבה מופנית בו ליחסים השיטתיים בין סוגיות הלכתיות שונות, שיש שהן נראות כורות זו לזו. לעומת זאת, לימודי האקדמאים העמידוני מול הקשרים רחבים ומקיפים יותר של חילוקי דעות אלה, המתפרסים לעתים גם על תחומי הגות כלליים, המוצאים להם ביטוי במקורות ספרותיים רבניים חוץ-הלכתיים: בפרשנות כתבי הקודש לסוגותיה, בספרות האגדה, הפילוסופיה היהודית והקבלה. חקר הקשרים רחבים אלה מצריך בירור של היחסים הרבי-צדדיים ביניהם, וכן בינם ובין השקפות עולם כללי-אנושיות. לעתים ניתן להבין יחסים אלה כפרות של השפעות היסטוריות מוגדרות, ולעתים כהקבלות מבניות בלבד, שלקיומן או להיעדרן יכולות להיות משמעויות מתודולוגיות מרחיקות לכת.

נושא המחקר הנוכחי הוא המשמעות של עילאיותה הסגולית של תורת ישראל. במהלך הדורות הובנה עילאיות זו בשתי דרכים חלופיות, המוציאות זו את זו: בדרך האחת מיוחסת העילאיות לתורה באשר היא נחשבת כמצויה בפועל, כהוויה מושלמת, מוגמרת וקבועה, שלא ניתנת לשינוי. לעומת זאת, בדרך החלופית מיוחסת העילאיות לתורה באשר היא מצויה בכוח, כהתהוות ההולכת ומשתלמת בתהליך יצירתי אינסופי של השתלמות. האפיונים השונים של התורה משפיעים במישרין על דרכי אחיזתו של האדם בתורה – על הדרכים להשגתה, הוראתה, לימודה, ושימורה במשך הדורות. במקביל, הם גם משפיעים על רקמת היחסים הדו-סטרניים שבין הרב לתלמידו, ועל דירוגם של היחסים הסמכותיים שבין חכמים בני דורות שונים. מאפיינים אלה מתחייבות מסקנות לגבי מהות היחסים שבין התורה כמערכת היגדים עיוניים ובין התורה כמורה דרך חיים. מכאן נובעות השלכות לגבי כינונה של מדיניות הפסיקה, מגמותיה וכלליה.

עניינו של מחקר זה הוא לברר את משמעות המתיחות שבין שתי דרכי הבנה אלו של עילאיות התורה במסורת של המחשבה הרבנית לדורותיה, בחשיפת טעמיהם השיטתיים, המודעים ושאינם מודעים כאחד, ובמעקב אחר גילוייהם העיקריים במהלך ההיסטוריה, כפי שהם מתבטאים גם בקביעות קונקרטיות בנושאים פרטיים, ובחילוקי דעות שעניינם הלכה למעשה. מן הראוי לציין שקיימים יחסים שיטתיים מורכבים בין חילוקי הדעות בנוגע לעילאיות התורה וחילוקי הדעות בנוגע לטעם הבסיסי לתקפותם של ההיגדים ההלכתיים.

סוגיות שונות הנידונות בספר זה נידונו כבר בספרות המחקר (פרטים ביבליוגרפיים –

בהערות בהמשך) ובעניינים רבים הלכתי בעקבות מחקרים קודמים. ברם, הושארה לי בקעה רחבה להתגדר בה במישור השיטתי – בחקר הנחות היסוד והמתחיות הכרוכות בחילוקי דעות עליהם, ובניסיון לעמוד על הקשריהם השיטתיים הרחבים ביותר. נושא זה נידון, בחלקו, גם על ידי במאמריי: 'תורה אלוהית ש"לא בשמים היא': בירור טיפולוגי; 'תורת ישראל לאור חידושיה: בירור פנומנולוגי'. אולם, כדרכו של עולם, במשך השנים חודשו חידושים וחלו שינויים והקורא יעמוד על כך.

ספר זה, המופיע בשנת פטירת אבי ר' טוביה סילמן זצ"ל, יהא נא הספר מצבה לזכרו.

במחקר זה, שנמשך שנים ארוכות, עודדוני וסייעוני אנשים רבים, ולא אוכל להזכיר אלא מקצתם. רבות למדתי ממורי הדגול לפילוסופיה, פרופ' נתן רוטנשטרייך ז"ל, שחזר ואימץ את ידי במחקריי בפילוסופיה של ההלכה. ועל כך שמורה תודתי לו.

פרופ' יצחק גילת ז"ל ידידי הטוב סייעני רבות בעצתו ובבקיאותו. יהי זכרו ברוך.

למדתי רבות משיחותיי עם ידידי הטוב פרופ' זאב פלק ז"ל. יהי זכרו ברוך.

יעמדו על הברכה עמיתיי היקרים פרופ' משה חלמיש, פרופ' אביעזר רביצקי יב"א, על עצותיהם הטובות והנבונות.

תודתי העמוקה נתונה לד"ר אדמיאל קוסמן ולמר שי וזנר, שסייעו בידי בקיבוץ המקורות ובסיווגם. למר ישראל חזני על עמלו הרב בעריכת הספר ועל הערותיו המועילות. למר יגאל מולדבסקי על הגהתו הקפדנית, לגב' דניאלה אשור על הכנת המפתחות ולגב' אמירה סופר על עיצוב העטיפה.

מר דן בנוביץ, מנהל הוצאת מאגנס, טרח בהוצאת הספר בעילות ובמאור פנים הראויים לכל שבח, ועל כך אסיר תודה אני לו.

רשות המחקר באוניברסיטת בראילן, הקתדרה ע"ש מזור קונין-לוננפלד וקרן עמו"ס – הקרן לעידוד מלומדים וסופרים שליד בית נשיא המדינה – סייעו בהוצאה לאור של הספר, ולכולם אני חב שלמי תודה.

הספר מוקדש מקרב לב לרעייתי היקרה יהודית, שהודות לעמלה הרב רואה ספר זה אור.

יוחנן דוד סילמן

בעה"ת ערה"ש תשנ"ט

ירושלים

מפתח העניינים

<p style="text-align: center;">'הוראת שעה' 45*, 47, 84 'הלכה קדומה' 21, 22, 32 הלכה</p> <p>משא ומתן הלכתי 44*, 56, 59*, 71, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 99, 112, 113, 116, 142, 143, 144, 146, 147* פסיקה 80-83, 115 הלכות מדאורייתא ומדרבנן 21, 28*, 46- 47, 76*</p> <p>חידושי תורה 14, 15, 20, 41, 42, 47, 65, 90*, 97*, 150-153 זיקת המחודש לחידושי 64, 136-137; גנבות ספרותיות 65, 137 לפי העמדה הגילויית 98-102, 107-110, 116 לפי העמדה ההשתלמותית 128, 130*, 131-138, 140-141, 151; אמיתותם ואימותם 134-136 לפי העמדה השלמותית 34, 39, 40, 41, 47, 48-57 ומחלוקת 140, 141 ושינויים בתורה 66-68, 105, 106 חילוקי דעות בהלכה 15, 24, 69, 70, 71, 84, 85 לאור העמדה האחדותית 71-78, 79 לאור העמדה הגילויית 113-115 לאור העמדה ההשתלמותית 139-142, 144, 147, 148</p> <p>ימות המשיח/משיח 35*, 63, 66, 105, 122, 125, 126* יצירתיות אנושית (התפיסה היצירתית) 121, 128, 131, 132, 134, 135, 153</p>	<p>אחרית הימים 22*, 41, 65-68, 101, 105, 106, 125 איסיים 22* האל אחדותו 19*, 37*, 151* אינסופיותו 121, 140* זיקתו לאדם 59*, 119 זיקתו לתורה 19, 20, 37*, 54 חכמתו 19 יצירתיות אלוהית 121, 122, 123, 124, 128, 130, 153 כמחוקק 55*, 122, 125* עילאיותו – כמשתנה או כבלתי משתנה 14, 20, 32*, 121, 122, 123, 124, 125*, 128, 130, 150-153 כנותן התורה 11, 12, 19, 25, 32 כריבון 15, 54*, 121, 122, 125, 129-130, 141 אסלאם/מוסלמים 35*, 65, 106, 121, 151* בני נח 68 בריאת העולם 20, 123, 132, 133, 134 גאונים 20, 57, 64, 79, 80, 81, 106, 141, 142, 143, 144, 147, 151* גילויים נבואיים/שמיים/אלוהיים 13, 26, 33, 40 לפי העמדה הגילויית 90, 91, 95*, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 116 לפי העמדה ההשתלמותית 127-131 לפי העמדה השלמותית 41-46, 91, 98; ראה גם חידושי תורה גנבות ספרותיות 65, 137</p>
--	--

* כוכבון ליד מספר עמוד מפנה להערות בעמוד. המפתחות הוכנו בידי דניאלה אשור.

- מגילת אסתר *34, *43, *56, *97, 57
 מועתזילה *19
 מחלוקות חכמים, ראה: חילוקי דעות בהלכה
 מלאות, עקרון *133
 מצוות 13, 24, 35, 37, 43, *45, 46, 52, 68, 98,
 101, 104, 106, *107, 109, 124, 125, 130,
 131, 152, 153
 מ'דאורייתא' *21, *28, 47, *76
 מ'דרבנן' *21, *28, 46-48, *76
 שמעיות 24
 נבואה/נביאים 28, 31, 32, 34, 36, 39, 41, 43,
 44, 45, 46, 104, 108
 נצרות/נוצרים *19, *31, 65, 106, 121, 135
 התנועה הפרוטסטנטית *23
 סמכות חכמים 15, 21, 23, 24, 41, 135, 153
 ספרות הזוהר 132, 133
 עילאיות
 לפי האידאל הקלסי-אתוסי 11, 12, 13, 70,
 *76, 89, 101, 119, *133, 150, 151, 152,
 153 לפי האידאל הרומנטי-פתיטי 11, 12,
 13, 119, 120, 150, 151, 152, 153
 האל ראה: עילאיותו
 התורה ראה: התורה, עילאיותה
 העמדה הגילויית 13, 19, 30, 34, 39, *46, 67,
 70, 71, 76, 84, 89-92, 93, 97, 119, 120,
 121, 122, *131, 134, 139
 חילוקי דעות והכרעות בהלכה 113-115
 יחסי רב תלמיד 110-111
 ספרות הפסק 116
 קבלת התורה בידי האדם 101-109
 הקיטוב בין התורה הארצית לשמימית 93-
 98
 העמדה ההשתלמותית 13, *35, 37, 39, *43,
 48, 49, 52, 54, 62, 67, 70, 73, 78, 89, 90,
 91, 92, 94, 96, 99, 103, *106, 112, 116,
 117-120, 127, 151, 152, 153
 והגישה הריבויית 70, 71, 74, 94, 98, 99, 127,
 134, 139, *140, 141-142
 חילוקי דעות בהלכה 139-142
 יחס לגילויים נבואיים 128-131
 יחס לחיבור ספרי פסיקה 142-149
- יחסי רב-תלמיד 137-138
 יצירתיות התורה וחידושיה 122-126,
 131-134
 מתן תורה 121-126
 העמדה ה'דאונטולוגית' 151, 152, 153, 154,
 העמדה ה'טליאולוגית' 151, 152, 153
 העמדה השלמותית 13, 19, 20, 21, 22, 25, 33,
 34, 39, 40, 42, 43, 48, 49, 54, 55, 62, 64,
 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 81, 89,
 90, 91, 92, 98, 101, 102, 103, 105, 107,
 108, 110, 111, 112, 113, 115, 119, 120, 126,
 127, 130, 134, *137, 139, 141, 143, 144,
 150, 152, 153
 והגישה האחדותית 70, 71, 115, 127, 139,
 141; היחס למחלוקות בהלכה 72-78;
 מעמד הפסיקה 78-86
 הגישה ה'דירוגית' 24, 26, *35
 הגישה ה'שוויונית' 21, 22, 24
 השגת התורה 39-68
 מתן תורה 21-38
 התפיסה הכולליית 21-38; במחשבה החוץ-
 רבנית 21-24; במחשבה הרבנית 24-38
 התפיסה המשמרת 39-68; חידושי תורה
 48-57; יחסי גומלין בין התלמיד לרבותיו
 58-62; מצוות דרבנן 46-48; פחד מפני
 שכחת התורה 62-63
- פסיקה/ספרות הפסק 15, 70, 71, 112, 113,
 116, 120
 לאור הגישה האחדותית 78-86
 לאור העמדה ההשתלמותית 120, 141-
 149
 לאור העמדה השלמותית 69-71
 צדוקים 22
 קוראן *12, *19
 קראים 22, 23, 24, *45, 74
 קבוצת 'השושנים' *23
 'ראשונים' ו'אחרונים' 23, 25, 63-64, 137-
 138, 141, 145
 הלכתא כבתראי 85, 110, 138, 141
 בין רב לתלמיד 15, 40, 41, 51, 55, 64

עילאיותה לאור האידאל הקלסי 11, 12,
; 153-151, 120, 119, 101, 89, *76, 70, 13
לאור האידאל הרומנטי 11, 12, 13, 119,
153-151, 120
שכחת ה- 62, 63, *95
שלמות ה- 19-38, 44, 45, 49, 62, 67, 68,

115, 98

תורה ארצית ותורה שמימית

אפיון לפי העמדה הגילויית 13, 70, 89,
90, 91, 93-100, 101, 105, 107, 110, 112,
113, 115, 116

אפיון לפי העמדה ההשתלמותית 119,
121, 124, 126, 128, 129, 140

אפיון לפי העמדה השלמותית 21, 24, 27,
28, 29, 30, 54, 70

תורה שבכתב 12, 24, 27, *28, 99

תורה שבעל פה 12, 24, 27, *28, 63, 68, 81,
84, 99, 140, 143

תורת ההיזכרות (אפלטון) 33, 34

התנועה הפרוטסטנטית *23

חובת הציות של התלמיד לרבו 60, 61
כדוגמת יחסי אב-בן 59, 60, 61
לפי העמדה הגילויית 102, 110-111
לפי העמדה ההשתלמותית 127, 137-138
לפי התפיסה המשמרת 58-62

תורה

אחדותה ואחידותה 37, 113

בריאתה 20, 123

זכירתה ושינונה 40, 84

חיתומה *24, 32, *36, 38, 41, 47, 56, 67,
95, *102

כללים ופרטים בתורה 90, 91, 93, 95, 96,
97, 107, 108, 111, 113, 114, 115, 116

מגילות, עשויה 36, 37, 38, 91, 96, 97, 98,
131*

מתן תורה לפי העמדה הגילויית 93-100;
לפי העמדה ההשתלמותית 121-126; לפי

העמדה השלמותית 21-38

נצחיותה 19, 20, 35

מפתח המקורות

תהלים	ה, יט 31, 43, * 99, 100, 117,	מקרא
א, ב 137*	125	בראשית
136 כה, יד	ה, יז 126*	ג, יב 23
36 מ, ח	ט, י 27, 57	ג, יג 23
32 עה, א	יג, א 17, 35, 83, 123	יד, יט 137*
23 עה, ח	טו, יא 66	כב, א 123*
31 קטו, טז	יז, ח 45	
106 קמו, ז	יז, ט 126*	שמות
משלי	יז, יא 109, 47	יט, יט 30
ד, ב 32	יז, יג 25*	יט, כ 30
136 ה, טז	כט, יד 33	כ, א 33
132 ה, יט	כט, כח 17	כ, ד 123
ו, ל 65	ל, יא 42*	כ, יט 30
124 ל, ה	ל, יב 41, 102	כא, א 97
איוב	לב, א 28	כג, ב 103
94 יא, ט	לב, ב 111	כד, יב 31
123 יג, א	יהושע	לא, יח 94
123, 54 כג, יג	א, ח 122	לה, ג 123
*53 כח, י	יא, טו 110	ויקרא
53 כח, יא	ישעיה	כה, א 27
122 לז, ב	יא, י 67	כז, טו 26
שיר השירים	מח, טז 33, 35*	כז, לד 102, 42
ב, ד 94	נא, ד 124	במדבר
קהלת	הושע	כא, ד-ט 123
132 א, ט	י, יב 23	כח, ט 123
99, 93 יב, יא	זכריה	דברים
136 יב, יד	א, ד 23	ד, ט 63
דניאל	י, ג 23	ד, לו 30
ט, י 33	מלאכי	ה, ד 94
	א, א 33	ה, יח 87

בחודש פ"ט, עמ' 238 30

מכילתא דרשב"י

פרשת יתרו, יא (עמ' 141) *29

ספרא

צו

פרק יח ה"ג, מ ע"ב *27

שמיני

מכילתא דמילואים, מה ע"ג

*60

בהר

פרשה א, קה ע"א *27, *56

בחוקותי

פרק ח ה"ב, קיב ע"ג *56

פרק ח ה"ג, קיב ע"ג 26

פרק יג ה"ז, קטו ע"ד 41

פרק יג ה"ח, קטו ע"ד

*27, *29, *56

ספרי במדבר

פיס' ב, עמ' 4 *38, *96

פיס' סח *96

פיס' קיד, עמ' 123 *53, *96

פיס' קלא, עמ' 169 *38

פיס' קלג, עמ' 177 *58, *96

ספרי זוטא

בהעלותך יא, טז (עמ' 271)

*29

ספרי דברים

פיס' א, עמ' 6 *38

פיס' לד, עמ' 61 59

פיס' מח, עמ' 108-110 58

*62, 63

פיס' עה, עמ' 139-140 *96

פיס' קנד, עמ' 207 70

פיס' קפח, עמ' 227 *57

פיס' שו, עמ' 336 111

בבא קמא

פ"ז ה"ג 65

סנהדרין

פ"ד ה"ה *31

פ"ז ה"א *72, 113

פ"ז ה"ה *37

עדויות

פ"א ה"א *73

הוריות

פ"ב ה"ז *59

זבחים

פ"ב ה"ז *58

ידיים

פ"ב ה"טז *55

אבות דרבי נתן נוסח א

פ"א *42, *63

פ"ב *53

פ"ג *60, 61

פ"ד *51, *53, *60

פ"ח 61

פ"יב *61

פ"יד *50, *51

פ"יח *93

פכ"ד, לט ע"א-ע"ב *63

אבות דרבי נתן נוסח ב

פ"ד *60

פ"יב 53

פ"יג *51, *52

פכ"ט *51

מכילתא דרבי ישמעאל

נויקין פ"א, עמ' 246 *58

נויקין פ"א, עמ' 247 *96

בחודש פ"ד, עמ' 216-217 30

31

בחודש פ"ט, עמ' 237 *26,

קדמוניות היהודים

(יוסף בן מתתיהו)

ספר יג, פיסקה 297-298 *22

ספר יח, פיסקה 16-17 *22

ספרות חז"ל

משנה

ראש השנה

פ"ב מ"ט 135

עדויות

פ"א מ"ה 73

אבות

פ"א מ"א *31

פ"ב מ"ח 50

פ"ב מ"ט *59

פ"ג מ"ח 63

פ"ד מ"ב 60

פ"ה מ"ז 139, 78, 76

חולין

פ"א, מ"ב 124

נגעים

פ"ט מ"ג *49

פ"יא מ"ז *49

ידיים

פ"ג מ"ה *27

פ"ד מ"ג *55

תוספתא

חלה

פ"א ה"ז *94

סוטה

פ"ז ה"ט 55

פ"ז ה"א *93

פ"ד ה"ב *53

ז ע"ב *103	ניזיר	תלמוד ירושלמי
יג ע"ב *76, *103, 129, 139	פ"ז ה"א, נו ע"ב *60	ברכות
כא ע"ב *67	סוטה	פ"א ה"ד, ג ע"ב *76, *103
מה ע"א *41	פ"ג ה"ד *103	פאה
מו ע"א *57	פ"ח ה"ג, כב ע"ד 32	פ"א ה"א, טו ע"ב 110
נג ע"א 64	גיטין	פ"ב ה"ד, יז ע"א 56
נג-נד *63	פ"א ה"ב, מג ע"ג *60	פ"ב ה"ז, יז ע"א *56
נד ע"א *26	קידושין	שביעית
נד ע"ב 58	פ"א ה"א, נח ע"ד *76, *103	פ"ו ה"א, לו ע"ג *60
סג ע"א *60	סנהדרין	שבת
צט ע"א *61	פ"ד ה"א, כב ע"א *59, *71	פ"א ה"ב, ג ע"א *57
פסחים	פ"ד ה"ב, כב ע"א *71, *94	פ"ט ה"ב, יז ע"א *96
ג ע"ב *111	הוריות	פ"ט ה"א, יז ע"א 57
ראש השנה	פ"ג ה"ד, מח ע"א *60	פסחים
כה ע"ב *60, 141	פ"ג ה"ה *94	פ"ו ה"א, לג ע"א 50
יומא	פ"ג ה"ה, מח ע"ג *59, *71	שקלים
ד ע"ב *29	תלמוד בבלי	פ"ב ה"ה, מז ע"א *57
כח ע"ב 68 55	ברכות	פ"ו ה"א, מט ע"ד *32
סו ע"ב *49	ה ע"א 56, 31	ראש השנה
פ ע"א *42, *41	יט ע"ב *42	פ"א ה"ג, כז ע"א *55
סוכה	כז ע"ב *49, *55	תענית
ה ע"א *31	כח ע"א *57, *60	פ"ד ה"ה, סח ע"ג *53
כז ע"ב *49	לד ע"ב 66	מגילה
כח ע"א 49	לח ע"ב *57	פ"א ה"ה, ע ע"ד *41, *43, 34
לא ע"א *28	ס ע"א *59	46
מד ע"א 104	שבת	פ"ד ה"א, ע ע"ד *56
מה ע"א *42	סג ע"א *66, 146	מועד קטן
תענית	פז ע"א *53	פ"ג ה"ה, פב ע"ג *68, *131
ד ע"א *108, *132	פח-פט *28	חגיגה
מגילה	קד ע"א *41, *42	פ"א ה"א, עה ע"ד 132
ב ע"ב *41, *103	קח ע"א *41, *42	פ"ב ה"ב, עז ע"ד *73
ג ע"א *42	קיב ע"ב 64	יבמות
יד ע"א 43	קלח ע"ב *62	פ"א ה"י *103
יט ע"ב *97 57	קנא ע"ב *66	
מועד קטן	עירובין	
יז ע"ב 134	ו ע"ב *103	

יט ע"א *52, 61	בבא קמא	חגיגה
	ב ע"ב *102	ג ע"א *55, *132
הוריות	בבא מציעא	ג ע"ב *62, *93, *99
ד ע"א *22	לג ע"א *60	ו ע"א *96
ח ע"ב 131	נט ע"ב *42, *103	ו ע"ב *27
יג ע"א *60	ס ע"ב *42	ט ע"ב *63
יג ע"ב *63	עב ע"ב 77	י ע"ב *102
יד ע"א *59	פה ע"ב *95	טו ע"ב *134
זבחים	פו ע"א *128	יבמות
מה ע"ב 125	בבא בתרא	ד ע"א *38
קטו ע"ב *27	יב ע"א 108	יד ע"א *103
מנחות	כא ע"א *61	סב ע"א *53
יח ע"ב *58	קטז ע"א *58	סג ע"א 133
כט ע"ב 128, *111, *53	קל ע"ב *79, *141	עז ע"א *131
צט ע"ב *63, *97	סנהדרין	צו ע"ב 137
חולין	יו ע"א 126, *117	כתובות
ס ע"ב *37	יט ע"ב *60	קיב ע"ב 125
קא ע"א *68	כט ע"א *42	פד ע"ב *31
קא ע"ב 68	לג ע"ב *22	נדרים
קלו ע"א *34, *45	לח ע"ב *31	כב ע"ב 45, *35
קלו ע"ב *104	נא ע"ב 125	לח ע"א *29, *63, *94
בכורות	סח ע"א 59	סוטה
נח ע"א *104	פח ע"א *52	ג ע"א *38
תמורה	פח ע"ב *25	י ע"ב *126
יד ע"א *63	צ ע"א 104	כב ע"א *58
טז ע"א *41, *72, *95, *102	צא ע"ב *58	לז ע"ב *27, *95, *96
כריתות	צט ע"א *63	מז ע"ב *72
יג ע"ב *79	קב ע"א *132	גיטין
מכות	קה ע"ב *61	ו ע"ב *76, *129
י ע"א *60	קיא ע"א *37	לט ע"ב *57
כב ע"ב *61	מכות	נט ע"ב 97
כג ע"ב *104	י ע"א *60	ס ע"א *36, *38, *63, *131
בראשית רבה	יב ע"א *60	קידושין
א, א, עמ' 2 *124, *134	יח ע"א *60	לב ע"א *65
לד, יג, עמ' 324 *104	שבועות	לב ע"ב *61, *137
מב, א, עמ' 397-398 *51	יח ע"א *60	נז ע"א 60
מט, ב, עמ' 501 *122	עבודה זרה	סו ע"א 22
	ז ע"א *147	

אחרי מות	ב, א *66, *63	צח, יא, עמ' 1260 67
עמ' 393 *60	ג, יד *43, 35	ק, ז, עמ' 1288 *131, *68
פסיקתא רבתי	ה, ח *56, 27	יז, ה *105
פרה יד, סד ע"ב *53	יא, יח *105	שמות רבה
פרה כא, קא ע"א 94	מסכת סופרים	ה, כב *131
מדרש תהלים	פט"ז ה"ה-ה"ו *94	כח, ו *32, 33
יב, ד *94	תנחומא	ל, ט *68, 131
קמז, ד 106	שמות, טז *63	מא, ו *30, *63, 94
מדרש הגדול	שמות, יח *54, 123	מו, ג *53
שמות	יתרו, יא *33	מז, א *56
עמ' תנט 97	כי תשא, ל 97	ויקרא רבה
ילקוט שמעוני	במדבר, כב 137	יג, ג, עמ' עז 124
שמות	חקת, כד *53	כב, א, עמ' תצו *111
רמז שצא *63	פנחס, ט 56	כג, ד, עמ' תקלא *55
דברים	ראה, א 33	לה, ג, עמ' תתכ *55
רמז תתקמב *63	נצבים, ג *33	במדבר רבה
רמז תתקמג *27, *56	תנחומא (מהדורת בובר)	י, ו *34
ישעיה	לך לך, י *51	דברים רבה
רמז תעט *63, *66	וירא, כא *54	ח, ו *27, *56
משלי	שמות, יד *54	ט, ט *61, 138
רמז תתקלט *65	כי תשא, יב *94	שיר השירים רבה
איוב	כי תשא, יז *56, *94	א, כ, עמ' כא 59
רמז תתקכא *122	האזינו, ב, עמ' 51 29	ב, יג, עמ' נח *94
	פסיקתא דרב כהנא	ה, יב, עמ' קלה *32, *98
	פרה	רות רבה
	עמ' 70 129	ד, ה *56
	עמ' 72 *53, 110	קהלת רבה
	עמ' 73 *52	א, יג 45

מפתח השמות

<p>אלבק, חנוך *63, *73, *78 אלון, גדליה *21 אלון, מנחם *47, *78, *85, *141, *144 רבינו אלחנן (בעל התוספות) 146 אליאור, רחל *124 ר' אליהו, הגאון מווילנה (הגר"א) *51, *59, *129 אליהו הנביא *31, *36, *45, *66, *73, *105 ר' אליעזר *26, *30, *42, *49, *50, *51, *52, *53, *55, *58, *59, *60, *62, *64, *102, *103, *128, *129, *132, *135, *138 ר' אלעאי *58 ר' אלעזר 137 ר' אלעזר בן עזריה *60, *76, *93, *94, *99 ר' אלעזר בן ערך 51 ר' אלעזר בן פדת 57 ר' אלעזר בן שמוע 60 ר' אלעזר חסמא 55, *49 אלפסי, ר' יצחק (הרי"ף) *36, *81, *82, *85, *145 אנגלרד, יצחק *41, *52 אנטולי, ר' יעקב *77, *84 אסף, שמחה *74, *79, *80 אפלטון *12, *33, *34 אפשטיין, יעקב נחום *78 רב אשי 141, *44, *67 אשר בן יחיאל (הרא"ש) *36, *55, *85, *141, *142, *145, *147</p>	<p>ר' אבא 131, *68, *103 אבא שאול 51 ר' אבה בר כהנא 124 ר' אבהו *33, *63, *94, *95, *102 אבטליון 50 אביי *79 אברבך, משה *60 אברבנאל, ר' יצחק *25, *37, *45 ר' אברהם אבן עזרא (הראב"ע) *123 ר' אברהם בן דוד הלוי (הראב"ד הראשון) 75 אברהם בן דוד מפוסקירה (ראב"ד) *35, *47, *85, *105, *144 אברמסון, שרגא *74 ר' אדא בר חנינא 45, *35 אדרת, ר' שלמה בן אברהם (רשב"א) *67, *106, *130 אוידא, ר' שמואל 140, *77 אורבאך, שמחה בונם *11 אורבך, אפרים אלימלך *19, *22, *24, *27, *29, *31, *32, *33, *34, *35, *42, *43, *50, *53, *54, *56, *61, *66, *67, *72, *73, *96, *97, *102, *104, *122, *125, *130, *131, *133, *146 אזולאי, ר' אברהם *73, *77, *109 אזולאי, ר' חיים יוסף דוד (חיד"א) *41, *42, *45, *49, *64, *77, *104, *105, *109, *136 ר' אחא *53, *110 רב אחא בר חנינא 129 רב אחאי משבחא (בעל השאלות) 80 איגר, ר' עקיבא *49 אידל, משה *13, *20, *28, *120, *124, *140 אידלס, שמואל אליעזר בן יהודה (מהרש"א) *49, *62, *145, *147 אייבשיץ, ר' יונתן 140 איסרליין, ר' ישראל 142 איסרלש, משה בן ישראל (הרמ"א) 85, *147</p>
---	--

- ר' בנאה 110, 97, 38, 37, 36
 בני בתירא 51, 49
 ר' בצלאל מרגנשבורג *29
 בר קפרא *56
 ר' ברכיה *125, 122
- גוטליב, יצחק *98
 גוטמן, יחיאל מיכל *67
 גויטיין, שלמה דב *144, *35
 גולדברג, אברהם *79, *78
 גולדציהר, יצחק יהודה *122, *19
 גילת, יצחק דב *21, *22, *30, *42, *49, *59, *71, *102
 גינצבורג, לוי *80
 גראף, ר' משה *140
- דה־פריס, בנימין *21, *22
 ר' דוד (בר' שלמה) אבן זמרה (רדב"ז) *67
 דוד המלך *105, *41
 ר' דוד מסיר ליאון *20
 ר' דוסא בן הורכינס 135
 ר' דוסתאי 63
 דילאון, ר' יצחק *56
 דנציג, נחמן *80
- האזרחי, פפיטה *12
 האראוויטץ, חיים שלמה *29
 הבלין, שלמה זלמן *145, *104, *54
 הוטנר, ר' יצחק 140
 הופמן, דוד יצחק *29
 הורוביץ, ר' ישעיהו הלוי (בעל השל"ה) 100, 137, 109
 הילדסהיימר, עזריאל *80
 הכהן, ר' אריה ליב (בעל קצות החושן) *129
 הכהן, שבתאי בן מאיר (ש"ך) *84
 הלבני, דוד *73, *52
 הלל הזקן/בית הלל 76, 75, 73, 72, 60, 50, 49, 139, 129, 113, *103, *94
 הלר, ר' יום טוב ליפמן *86, *97, *122, *145
 המאירי (ר' מנחם המאירי) 104, 78, 77
 הרמב"ם *23
 השל, אברהם יהושע *11, *19, *20, *27, *28, *29, *31, *34, *35, *36, *37, *38
 ר' יהודה (תנא) *38, *58, *66, *73, *74, *122, *104, *97, *96, *66, *56, *54, *53
- *125, *105
 וייס, איזק הירש *29, *36, *49, *73
 ולטש, פליקס *12
 וסרמן, ר' אלחנן *48, *67, *106
- ר' זאב וואלף (מהרז"ו) *36, *122
 זוסמן, יעקב *22
 זילברג, משה *147
 זימר, אריק *149
 זכריה הנביא *104
 זלוטניק, דב *110
 ר' זעירא (רב זירא) 64, 57
 זקס, יונתן *39
 זקס ס' *11
- חגי הנביא *104
 ר' חונה 110
 חזן, ר' יעקב *28
 ר' חזקיה *63, *66
 חיות, צבי הירש (מהר"ץ חיות) *34, *41, *44, *68, *82, *111, *132
- ר' חייא 122, 64
 ר' חייא בר אבא *104
 ר' חיים ב"ר בצלאל *149, 148
 ר' חיים מוולוז'ין *133, *39
 ר' חלבו 42
 חנוך, חיים *98
 ר' חנין- 66
 ר' חנינא *56, *95, 131
 ר' חנינא בן דוסא 64
 רבנו חננאל *42, *79
 חנניה בן אחי ר' יהושע 32
 רב חסדא *65
 ר' חסדאי קרשקש *44, *84, *106, *107, *114, 116, 115
- טברסקי, יצחק *35, *84, *145
 טראני, ר' משה (המב"ט) *26, *29
 ר' טרפון *53
 טשרנוביץ, חיים (רב צעיר) *95, *147, *149
- רב יהודאי גאון 80, 57
 ר' יהודה (תנא) *38, *58, *66, *73, *74, *122, *104, *97, *96, *66, *56, *54, *53

- ר' ישראל (בנו של רבי שלום שכנא) 147
- ר' יהודה (אמורא) 148
- ר' יהודה חייט 143
- ר' יהודה החסיד *65
- ר' יהודה הלוי *123, 104, 98
- יהודה ליווא בן בצלאל (המהר"ל מפראג) 69, *148, *130, *126, *121, *100, *91
- ר' יהודה הנשיא (רבי) *74, 73, *79, 78
- יהושע בן נון *137, 110, *97, 76, 62, 61, 44, *53, 52, *128, 109, 103, 102, 55, *129, 135, 132, *129
- ר' יהושע בן לוי *58, 56
- ר' יודן בר' שמעון *125, 124
- ר' יוחנן *58, 57, 38, 37, *35, 34, *32, 31, *131, 130, 104, *98, 97, 94, 79, 64, *63, 137, 134
- ר' יוחנן בן ברוקה 55
- רבן יוחנן בן זכאי (ריב"ז) *52, 51, 50, 49, *42, *138, 132, *79, 55
- יום טוב בן אברהם אשכנזי (הריטב"א) *91, *104, *103
- ר' יונה מגירונדי *78, *49
- ר' יונתן *56
- ר' יוסי *75, 73, 72, *53, 31
- ר' יוסי בר' בון *50
- ר' יוסי בן דורמסקית *62, *55
- ר' יוסי בר' חנינא *36, *29
- רב יוסף *125, *65
- ר' יוסף אלבו *130, 107, 106, *105, 91, *37, *22
- יוסף בן מתתיהו *146, 81, *79
- ר' יוסף קארו *145, 86, 85, 84
- ר' ינאי *94, *71, 63, 61
- יעקב אבינו *131, 68, 51
- ר' יעקב בר' אידי *137
- ר' יעקב בר' דסאיי *71
- ר' יעקב ממרויש *136, 104, 45
- ר' יצחק *125, 34, 33
- ר' יצחק פריפוט דוראן (האפודי) *84, 72
- ר' ירמיה *128, 103
- ישו *65
- ר' ישמעאל *95, *53, 38, 36, 31, 30, 29, 27, *97, 96
- רבנו ישעיהו דטראני הזקן 110
- רב כהנא *52
- כ"ץ, יעקב *35
- כשר, חנה *82
- לאם, נחום *39
- לבגוי, ארתור א' *113, *11
- ר' לוי *38
- ר' לוי בר חמא 31
- לוי, בנימין מנשה *79
- לוינגר, יעקב *84, *83, *66, *44
- לוצאטו, שמואל דוד (שד"ל) *82
- לוריא, ר' דוד (הרד"ל) *36
- לוריא, שלמה בן יחיאל (המהרש"ל) *148, *85
- 149
- ליבס, יהודה *133
- ליברמן, שאול *79
- ר' מאיר *111, 63, 61, *58
- ר' מאיר אבן גבאי *109, 100, 99, *62, *25
- ר' מאיר-שמחה מדווינסק *47
- מאן, ג' *80, *79, *24
- מאק, חננאל *29
- מוחמד *151, 65, *35
- מילהויזן, ר' יום טוב ליפמן 135
- מלאכי הנביא *104
- ר' מנחם עזריה (מפאנו) *133, 130
- ר' מנחם ריקאנטי 143
- מרגליות, מרדכי *79
- מרגליות, ראובן *104, *65, *45, *42, *35, *125, *105
- ר' משה אלשיך *64
- ר' משה אלשקר *64
- ר' משה בן מימון (רמב"ם) *30, 28, 27, 17, *35, *56, *48, 47, 46, 45, 44, 43, *41, *58, *75, *74, 69, *68, *66, 64, *59, *58, *116, *105, *98, 85, 84, 83, 82, 81, 79
- 144, 136
- ר' משה בן נחמן (רמב"ן) *48, *42, *28, *25, *126, 109, 108, 98, *70
- ר' משה חאגיז 135
- משה רבנו *34, 31, 30, 29, 28, 27, 26, *25, *57, 56, 54, 53, *48, *45, *44, 43, 42

- פירקוי בן באבוי *57, *144, 95, 94, *68, 67, *66, 64, 63, 62, 61
 פיש, מנחם *41, 110, 108, 104, 102, *100, 98, *97, 96
 פלאצקי, ר' מאיר דן 46, 137, 135, 132, 129, 128, 125, 111
 רב פלטוי גאון *144, 143, 80 *151, 138
 ר' פנחס בן יאיר 64
 ר' פנחס ב"ר משולם הדיין *74, *82, 144
 ר' פפוס 130, 123, 122, 54
 פרנקל, זכריה *49
 פרנקל, יונה *54, *50
 ר' צדוק הכהן מלובלין *62, 124, 133
 צוקר, משה *24, *28, *36, *114, *151
 צורי, יעקב שמואל *95
 צלפחד, בנות *53, *56
 קאפח, יוסף *36
 קוק, רבי אברהם יצחק הכהן *11, *71, *79
 קיסטר, משה *22
 קירשנבאום, אהרון *13, *70
 קפלן, י"ה *123
 רב 128, 111, *58
 רבא *61, *65, *79
 רבא בר זימונא 64
 רבינא 141, 44
 רגב, שאול *30
 רובינשטיין, שמואל תנחום *65
 רוזנברג, שלום *44, *66, *84, *120, *121, *132
 רוזנטל, אליעזר שמשון *49, *50, *84
 רוזנטל, יעקב *67, *106
 רוזנצווייג, מיכאל *69
 רוטנשטרייך, נתן *21
 רוס, תמר *11
 רות, J. *74
 ריינס, חיים זאב *41
 רפל, דב *71, *72
 רקובר, נחום *65
 שביד, אליעזר *44, *84
 שבתאי בן מאיר הכהן (הש"ך) *84
 שגיא, אבי *13, *70
 שיפמן, יהודה *22
 שיק, משה בן יוסף (מהר"ם שיק) *65
 גויבאר, יקותיאל יעקב *22, *27
 נח 131, *45
 ר' נחמיה 111, 27
 נימוי, ל' *23
 רב ניסים גאון *42
 רבנו ניסים בן ראובן גירונדי (הר"ן) *70, *109
 סהל בן מצליח הכהן 23
 סולוביצ'יק, ר' יוסף *134
 סילמן, יוחנן דוד *19, *22, *98, *104, *123, *125, *136, *151, *152
 ר' סעדיה גאון (רס"ג) *20, *24, *25, *28, *36, *58, *62, *68, *74, *80, *106, *113, *151
 ספראי, שמואל *27, *53, *94
 עברי, אברהם *12
 ר' עובדיה בן אברהם אריה מברטנורא *77, *78
 ענגיל, ר' יוסף *37, *68, *131
 עזן בן דוד *22, *23
 ר' עקיבא *19, *26, *27, *28, *29, *31, *36, *38, *49, *51, *52, *53, *54, *55, *56, *58, *59, *60, *79, *94, *95, *96, *110, *111, *123, *128, *129, *132, *138
 עתניאל בן קנו *95, *102, *108, *132
 פאור, יוסף *24, *28, *47, *79
 פוטולסקי, משה *103, *131
 פולאק, ר' יעקב 147
 פונקנשטיין, עמוס *66
 פורטר, פ' *34
 פיינשטיין, ר' משה 128
 פייקאז, מנדל *136
 פילון 19
 פינחס 102, 76, 44
 ר' פינחס *32
 פינס, שלמה *35
 פינקלשטיין, אליעזר אריה *27, *28, *50, *53, *96

- ר' שמעון בן לקיש (ריש לקיש, רשב"ל) 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 55, 56, 61, *
 ר' שמעון בר יוחאי (רשב"י) 62, *72, *73
 רב שמעון קיירא 80
 ר' שמשון משניץ 145, 146
 ר' שניאור זלמן מלאדי *130
 שפיגל, שלום *57, *144
 שפינוזה, ברוך *11
 ש"ץ, רבקה *11, *20, *121
 רב שרירא גאון *58, *73, *76, *79
 תא"שמע, ישראל *81, *105, *110, *133
 תירוש רוטשילד, ח' *20
 רבינו תם (ר' יעקב בר' מאיר) 146
 ר' תנחום ב"ר חניליא 94
 תשבי, יוסף *20, *37
- שלום, גרשם *13, *14, *20, *26, *35, *37,
 *66, *89, *100, *106, *120, *121,
 *122, *133, *151, *152, *153
 רבי שלום שכנא 147
 ר' שלמה הכהן (מהרש"ך) *85
 ר' שלמה יצחקי (רש"י) *28, *36, *37, *41,
 *42, *45, *72, *96, *105, *108, *125,
 *131, *132, *137
 שמאי הזקן/בית שמאי *27, *60, *72, *73, *75,
 *76, *94, *103, *113, *129, *139, *140
 שמואל הנביא *105, 141
 שמואל 66, 102
 רב שמואל בן חפני גאון *74
 ר' שמואל בן ר' נחמן 42
 ר' שמואל בר נחמני *33
 ר' שמואל שטראשון (הרש"ש) *32
 ר' שמעון בן גמליאל (רשב"ג) *60, 135